

10-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Qushlarning inson hayotidagi roli va muhofazasi

Darsning maqsadi: Qushlarning inson hayotidagi roli va muhofazasi o'rganish

Kerakli jihozlar: Qushlar rasmlari, plakatlari, audio–video ko'rgazmalar, dala kuzatuv daftari, binoqli lupa yoki durbin, “Qizil kitob”dan namunalar.

Nazariy tushuncha:

Qushlar — umurtqali hayvonlar sinfiga mansub bo'lib, tabiatdagi eng muhim va xilma-xil organizmlar sirasiga kiradi. Ular ekologik tizimda muvozanatni saqlash, o'simliklarning ko'payishi va zararkunandalar sonini tartibga solishda beqiyos ahamiyatga ega. Har bir qush turi o'z yashash joyida muayyan biologik vazifani bajaradi va inson hayoti bilan bevosita bog'liqdir. Qushlarning asosiy ekologik roli ularning oziqlanish xususiyatlari bilan belgilanadi. Hasharotxo'r qushlar — qaldirg'och, zarg'aldoq, chumchuq kabi turlar — ekinlarga zarar yetkazuvchi hasharotlarni yo'q qilib, qishloq xo'jaligida tabiiy himoyachi sifatida xizmat qiladi. Urug'xo'r va mevalar bilan oziqlanuvchi qushlar esa o'simliklarning urug'larini uzoq masofalarga tarqatadi. Bu jarayon o'rmonlarning tabiiy tiklanishida, yangi o'simlik qoplamining paydo bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ba'zi qush turlari, xususan nektarxo'rlar, gullarning changlanishida ishtirok etib, o'simliklarning ko'payishiga hissa qo'shadi. Qushlar shuningdek, tabiatni “tozalovchi” organizmlar hisoblanadi. Kalxat, burgut, lochin kabi yirtqich qushlar o'lik hayvonlar bilan oziqlanib, chiriyotgan moddalarning parchalanishini tezlashtiradi va atrof-muhitni kasallik manbalaridan himoya qiladi. Shu bilan birga, qushlarning mavjudligi ekologik muhitning holatini baholashda muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Chunki ular tabiatdagi o'zgarishlarga juda sezgir bo'lib, yashash muhitining ifloslanishi yoki yemish zanjiridagi buzilishlarga birinchi bo'lib javob qaytaradi. Inson hayotida qushlarning o'rni nihoyatda keng. Ularning go'shti, tuxumi oziq-ovqat manbai bo'lsa, patlari yostiq, kiyim va bezak buyumlari tayyorlashda ishlatiladi. Qushlar ovozi, rang-barang patlari va harakati insonlarga estetik zavq bag'ishlab, madaniyat va san'atda muhim ramz sifatida namoyon bo'ladi. Oq kaptar

tinchlik timsoli sifatida butun dunyoda tan olingan. Bundan tashqari, qushlarni kuzatish (birdwatching) ekologik turizmning rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqda. Biroq hozirgi kunda ko'plab qush turlari inson faoliyati oqibatida yo'qolish xavfi ostida. O'rmonlarning kesilishi, qishloq xo'jaligida pestitsidlarning ko'p ishlatilishi, noqonuniy ov, iqlim o'zgarishlari va sanoat chiqindilari ularning yashash joylarini qisqartirmoqda. Shu sababli qushlarni muhofaza qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Qushlarni asrash uchun milliy bog'lar, qo'riqxonalar, maxsus muhofaza hududlari tashkil etilgan. O'zbekiston "Qizil kitobi"ga kiritilgan oqqush, turna, burgut, lochin, qirg'iy kabi noyob turlarni saqlash esa ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, qushlar nafaqat tabiat muvozanatini saqlovchi tirik mavjudotlar, balki inson hayotining ajralmas bir qismi hisoblanadi. Ularning saqlanishi — bu insoniyatning ham kelajagini saqlash demakdir.

Oqqush. Suv havzalarida yashovchi yirik, oppoq patli, uzun bo'yinli qushdir. U go'zallik va sadoqat timsoli sifatida qadrlanadi. Oqqushlar ko'l, daryo va suv omborlarida yashaydi, asosan suv o'tlari, mayda baliqlar va mollyuskalar bilan oziqlanadi. Ular umrbod juftlikda yashaydi, inini suv bo'yiga quradi va tuxumlarini erkak qush bilan birga parvarishlaydi. Oqqush suv ekotizimining muhim qismi bo'lib, suvdagi o'simliklarning me'yoriy o'sishiga yordam beradi. Bu qush O'zbekiston "Qizil kitobi"ga kiritilgan bo'lib, himoya ostida turadi.

1-rasm.Qizil kitobga kiritilgan oqqush

Turna . Uzun oyoqli, uzun bo'yinli va chiroyli tanasiga ega suvbo'yi qushidir. Ular asosan botqoqli joylar, daryo bo'ylari va ko'llarda yashaydi. Turnalar ko'chmanchi qushlar bo'lib, kuzda janubiy hududlarga uchib ketadi va bahorda yana qaytib keladi. Ular o'simliklar, hasharotlar va mayda baliqlar bilan oziqlanadi. Turnalar xalq og'zaki ijodida sadoqat, ozodlik va go'zallik timsoli sifatida tasvirlangan. Afsuski, ularning yashash joylari qisqarib borayotgani sababli bu qushlar ham "Qizil kitob"ga kiritilgan.

2-rasm.Qizil kitobga kiritilgan turna

Burgut. Yirtqich qushlar orasida eng qudratlilaridan biri bo'lib, tog' va dasht hududlarida yashaydi. Ular kuchli panjalari va o'tkir ko'zi bilan uzoq masofadan o'ljasini ko'ra oladi. Burgutlar asosan kemiruvchilar, quyonlar, mayda sutemizuvchilar va ba'zida boshqa qushlar bilan oziqlanadi. Bu qushlar tabiatda biologik muvozanatni saqlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular zaif va kasal hayvonlarni yo'q qiladi. Burgutlar o'z inini baland qoyalar yoki daraxtlar tepasiga quradi. U O'zbekiston "Qizil kitobi"da muhofaza ostiga olingan.

3-rasm.Qizil kitobga kiritilgan burgut

Lochin.O‘ta tez uchuvchi va chaqqon yirtqich qush bo‘lib, “havo qirollari” deb ataladi. Ular o‘ljasini asosan uchish paytida ushlab, kuchli zarba bilan yiqitadi. Lochinlarning tezligi soatiga 300 km gacha yetishi mumkin. Ular kichik qushlar, kemiruvchilar va hasharotlar bilan oziqlanadi. Lochinlar o‘z yashash joylarini qat’iy himoya qiladi va odatda juft bo‘lib yashaydi. Inson hayotida lochin qadimdan jasorat, ozodlik va kuch ramzi sifatida tilga olinadi. Bu qush ham O‘zbekiston “Qizil kitobi”ga kiritilgan noyob turlardan biridir.

4-rasm.Qizil kitobga kiritilgan lochin

Qirg‘iy. O‘rmonlarda, vodiylarda va tog‘ etaklarida yashovchi yirtqich qushdir. U tez uchadi, o‘ljasiga yashirinib yaqinlashadi va to‘satdan hujum qiladi. Asosan kichik qushlar, sichqonlar va ba’zida hasharotlar bilan oziqlanadi. Qirg‘iylar kuchli tirnoqlari va o‘tkir tumshug‘i bilan o‘ljasini bir zumda yanchib tashlaydi. Tabiatda ular kemiruvchilar sonini kamaytirib, ekotizimdagi turg‘unlikni saqlashda ishtirok etadi. Qirg‘iylar ham “Qizil kitob”ga kiritilgan bo‘lib, tabiat muhofazasi ostida.

4-rasm.Qizil kitobga kiritilgan qirg'iy

Ishning borishi:Dars jarayonida o'quvchilar qushlarning tabiatdagi o'rni, inson hayotidagi foydasi va ularni muhofaza qilish choralari bilan tanishadilar. Avvalo, o'qituvchi qushlarning umumiy xususiyatlari, ularning turlari va yashash muhitlari haqida nazariy tushuncha beradi. Shundan so'ng qushlarning ekologik tizimdagi vazifalari — urug' tarqatish, changlatish, zararkunandalarni yo'qotish va atrof-muhitni tozalashdagi ahamiyati bo'yicha muhokama o'tkaziladi.Keyingi bosqichda o'quvchilar joylardagi qush turlarini kuzatishadi yoki ularning rasmlari, videolari va namunalarini tahlil qilishadi. Kuzatuv davomida qushlarning tashqi tuzilishi, oziqlanish turi, yashash muhiti va inson faoliyati bilan bog'liqligiga e'tibor qaratiladi. O'quvchilar o'z kuzatuvlarini daftarlariga yozadilar hamda kuzatilgan qushlarning foydali yoki zararli ekanligini aniqlaydilar.Amaliy mashg'ulotning ikkinchi qismida o'quvchilar ekologik muhofaza masalasini o'rganadilar. Bunda ular “Qizil kitob”ga kiritilgan qush turlari bilan tanishadi, ularning kamayish sabablari va himoya qilish usullarini tahlil etadilar. Har bir o'quvchi bir yoki ikki turdagi noyob qush haqida qisqa ma'lumot tayyorlaydi (nomi, yashash joyi, soni kamayish sabablari, muhofaza choralari).So'ngra sinfda qushlarni muhofaza

qilishga bag‘ishlangan kichik loyiha yoki plakat tayyorlanadi. O‘quvchilar qushlar uchun sun‘iy uya (budka) yasash, oziqa joylari tashkil etish, “Qushlarni asraylik!” shiori ostida targ‘ibot ishlari bo‘yicha takliflar beradi. Dars yakunida o‘qituvchi umumlashtiruvchi savollar orqali o‘quvchilarning bilimini baholaydi hamda qushlarni muhofaza qilishning inson hayoti uchun ahamiyatini yana bir bor ta’kidlaydi.

Mavzu yuzasidan topshiriqlar:

1–TOPSHIRIQ.Quyidagi rasmlardagi qush turlarini aniqlang va ularning tabiatdagi rolini yozing.

2–TOPSHIRIQ.Qizil kitobga kiritilgan 5 ta qush nomini yozing.

3–TOPSHIRIQ. Quyidagi atamalarga inglizcha izoh bering.

T/r	Atamalar	English
1	Qush	
2	Tuxum	
3	Uyacha	
4	Muhofaza	
5	Migratsiya	
6	Burgut	
7	Lochin	

Nazorat savollar.

1. Qushlarning inson hayotidagi asosiy foydali rollarini sanang.
2. Qaysi qushlar zararkunandalarga qarshi kurashda yordam beradi?
3. Qushlarni muhofaza qilishning qanday choralarini bilasiz?
4. “Qizil kitob”ga kiritilgan 3 ta qush nomini ayting.
5. Nima uchun qushlarning tabiiy yashash joylarini saqlash muhim?